

ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ВИХОВАННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛОЇ ДИТИНИ

Анотація. У статті подається аналіз основних проблем виховання та життєдіяльності розумово відсталих дітей: проблеми фінансового і матеріального; інформаційного; нормативно-правового забезпечення; проблеми освіти; проблеми спілкування.

Ключові слова: розумово відсталі діти, виховання, сімейне виховання.

Аннотация. В статье дается анализ основных проблем воспитания и жизнедеятельности умственно отсталых детей: проблемы финансового и материального; информационного; нормативно-правового обеспечения; проблемы образования; проблемы общения.

Ключевые слова: умственно отсталые дети, воспитание, семейное воспитание.

Annotation. In the article the analysis of basic problems of education and vital functions is given mentally backward children: problems related to the lacks of the financial and material providing; problems of the informative providing; problems of the normatively-legal providing; problems of education; problems of intercourse. The account of these problems will help in-process specialists with families mentally backward children.

Key words: backward children, upbringing, family upbringing.

Одним з найважливіших чинників прогресивного розвитку суспільства є гуманне, милосердне та дбайливе ставлення до розумово відсталих дітей. На жаль, в Україні історично склалася ситуація, за якої ця категорія дітей протягом тривалого часу залишалася соціально-незахищеною і в певній мірі ізольованою від соціуму. Відкрите обговорення проблем інвалідів було непопулярним у суспільстві. Взагалі, проблеми інвалідності до останнього часу замовчувалися на державному рівні й не висвітлювалися в ЗМІ, тому більшість людей і суспільство в цілому сприймає розумово відсталих дітей як соціально неповноцінних і, навіть, небезпечних.

Складні й різноманітні проблеми (економічні, культурні, соціальні, педагогічні, психологічні) супроводжують розумово відсталих дітей протягом усього життя, стосуються практично всіх сторін їх життєдіяльності та виховання.

Так, постійно постають проблеми спілкування, організації дозвілля та відпочинку; реалізації творчих здібностей; набуття освіти як загальної, так і професійної; отримання інформації; медичної, психологічної, соціально-педагогічної допомоги; проблеми догляду, обслуговування в сім'ї або поза нею та ін.

Хоча вирішення більшості із цих проблем регламентоване законодавчими і нормативними актами, реалізація передбачених ними вимог гальмується у зв'язку із складною соціально-економічною ситуацією в країні. Реалії цієї ситуації у поєднанні з недосконалістю механізмів застосування законодавства призводять до того, що саме законодавче забезпечення цієї ділянки соціально-педагогічної роботи стало окремою проблемою.

Соціальні проблеми розумово відсталих дітей детерміновані соціальними наслідками обмежень психофізичних можливостей дитини, соціальними і фізичними бар'єрами інтеграції дитини у суспільство, нормалізацією життєдіяльності сім'ї, адаптацією та соціалізацією дитини. Вирішення соціальних проблем розумово відсталих дітей залежить від удосконалення нормативно-правової бази соціального захисту розумово відсталих дітей, формування в суспільстві позитивного ставлення до них, підвищення виплат по догляду за розумово відсталою дитиною, удосконалення системи медико-соціальної допомоги і організацій, які

займаються створенням системи соціальних послуг для сімей, реалізації програм інтеграції та адаптації розумово відсталих дітей [1, с. 50 – 56].

Вирішення проблем дитячої інвалідності в процесі соціально-педагогічної роботи повинне відбуватися одночасно в двох напрямках. По-перше – це профілактика інвалідності, тобто комплекс заходів, спрямованих на її зниження за рахунок підвищення якості медичної допомоги та розширення мережі медико-генетичних закладів. По-друге – це соціальна реабілітація розумово відсталих дітей, а саме розвиток центрів реабілітації, приведення існуючої системи навчальних та виховних закладів у відповідність з об'єктивною необхідністю та діючими міжнародними нормативами з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду вирішення проблем розумово відсталих дітей та їх сімей.

Умовно існуючі проблеми можна поділити на кілька основних різновидів (проблеми, пов'язані з недоліками фінансового і матеріального забезпечення; проблеми інформаційного забезпечення; проблеми нормативно-правового забезпечення; проблеми освіти; проблеми спілкування), хоча в реальному житті більшість проблем переплітаються, діють у комплексі, є взаємопов'язаними, інколи – взаємообумовленими, такими, що підсилюють дію одна одної. Тому метою нашої статті є аналіз проблем життєдіяльності та виховання розумово відсталих дітей.

Проблеми, пов'язані з недоліками фінансового і матеріального забезпечення. Значна частина розумово відсталих дітей народжується в сім'ях, які ще до народження дитини мали невеликий достаток. Факт народження в таких сім'ях розумово відсталих дітей з перших тижнів після встановлення діагнозу ще більше ускладнює матеріальний стан, часто ставить сім'ю на межу зубожіння. Ще більше погіршують ситуацію випадки розлучення батьків у перші роки після народження дитини. Як правило, мати не в змозі працювати, тому що дитина потребує постійного догляду.

Основні проблеми пов'язуються з фінансовою недоступністю поліпшення житлових умов, браком коштів для придбання харчування, медпрепаратів, корекції та контролю стану здоров'я, предметів і послуг для задоволення культурних потреб та ін. Ці проблеми пов'язані із малими розмірами пенсії та допомоги по догляду за дитиною. Законодавство практично не захищає таких матерів, незважаючи на те, що доглядаючи розумово відсталих дітей вдома, вони заощаджують чималі бюджетні кошти, потрібні для утримання дитини в державній установі.

Проблема інформаційного забезпечення. Після встановлення діагнозу дитини батьки мають визначитися щодо оптимальних термінів, шляхів і методів лікування та реабілітації, закладів та установ, які в змозі надати відповідні послуги. Тобто на першому плані – проблема отримання необхідної інформації. Важливість цієї проблеми зумовлена тим, що батьки, які достатньо обізнані з усіх аспектів інвалідності дитини, в багатьох випадках хочуть і здатні самостійно правильно діяти задля покращення здоров'я дитини, її соціальної адаптації та інтеграції, захисту її прав на пристойні умови життя, навчання. Тобто, в цьому випадку сім'я бере на себе значну частину проблем, які інакше потрібно буде вирішувати державі, у першу чергу соціальним службам.

Натомість нестача інформації або неповна, однобічна, упереджена інформація може призвести до негативних наслідків. Існують приклади, коли батьки дізнаються про свої права і можливості (навіть право на пільги) від випадкових людей, не знають куди звернутися за правовою, соціальною, психологічною, педагогічною допомогою, де вишукати можливість доброзичливого спілкування з потрібними фахівцями, іншими сім'ями зі схожими проблемами.

З часом зростають потреби в інформації про спеціалізовану (відповідно до вади) соціальну, психологічну, освітянську, правову допомогу, встановлення контактів з різноманітними державними і громадськими організаціями, але їх задоволення відбувається значною мірою випадково, несистематично, на підставі неформального спілкування або окремих матеріалів у неспеціалізованих ЗМІ.

Спеціалізовані ЗМІ, які видаються організаціями, пов'язаними з вирішенням проблем розумово відсталих дітей, поки що малотиражні, виходять з тривалими перервами, не мають системи розповсюдження, яка здатна охопити всіх зацікавлених, не в змозі висвітлити весь

комплекс проблем розумово відсталих дітей та їх сімей з причин слабкості фінансування, кадрового й матеріально-технічного забезпечення видань. За допомогою інформаційних видань, що інформують про становище розумово відсталих дітей та їх сімей має досягатися дві мети: інформування про труднощі, з якими стикаються розумово відсталі діти та їх сім'ї; їхні потенційні можливості і отримання підтримки населення у процесі інтеграції та адаптації.

Проблеми нормативно-правового забезпечення. Вони пов'язані перш за все, не з відсутністю вітчизняної нормативно-правової бази, а з недосконалістю механізмів її застосування і забезпечення виконання вимог законодавства.

На цей час в Україні сформована державна система соціальної підтримки розумово відсталих дітей та їх сімей, яка базується на багатьох правових документах. Це такі документи: Стандартні правила щодо зрівняння можливостей інвалідів (резолуція ООН від 20.12.93); Конституція України (1996 р., ст. 3, 8, 24, 46); Закон України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” (1991 р.); Закон України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” (2001 р.); Конвенція про права дитини (1991 р.); Національна програма „Діти України” (1996 р.); Державна національна програма “Освіта/Україна XXI століття/ (1993 р.); Закон України „Про пенсійне забезпечення” від 5.11.1991 р.; Постанова КМ України № 143 „Про невідкладні питання діяльності дитячих навчально-виховних закладів” від 23.03.1992 р.; Наказ Міністерства освіти України № 136 „Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку” від 13.05.1993 р.; Наказ Міністерства праці, соціального захисту населення, освіти, фінансів України № 04-800 „Положення про порядок призначення та виплати державної допомоги сім'ям з дітьми” від 11.03.1993 р.; Постанова КМ України „Положення про індивідуальну програму реабілітації та адаптації інваліда” (1992 р.) [2, с. 14 – 16; 3, с. 2 – 3].

На основі вивчення й аналізу всіх зазначених вище правових документів було виявлено державні гарантії інвалідам з розумовою відсталістю та проаналізовано перешкоди для їх практичної реалізації.

Гарантія дотримання конституційних прав та свобод людини (Конституція України): права на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), на рівність (ст. 24), на життя (ст. 27), на повагу до гідності людини (ст. 28), на свободу та особисту недоторканість (ст. 29), на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32).

Перешкоди: упереджене ставлення суспільства до людей із розумовою відсталістю, невизнання органами влади і громадськістю рівних прав таких людей; нерозуміння фахівцями бажання батьків народжувати дитину із розумовою відсталістю у випадку, коли є такий ризик; неготовність суспільства ставитися до особи з розумовою відсталістю, передусім, як до особистості, а не як до носія проблеми; положення нормативних документів, за якими усі рішення щодо життя людини з розумовою відсталістю приймають фахівці, частково – родичі, які повністю виключають можливість особистого та сімейного життя для осіб з розумовою відсталістю.

Гарантія охорони державою сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, а також виконання батьками своїх зобов'язань щодо утримання дітей до їх повноліття (ст. 51 Конституції України).

Перешкоди: соціальна політика стосовно інвалідів, яка протиставляє сімейному вихованню догляд в інтернаті, застосовуючи по відношенню до батьків засоби економічного примусу з метою влаштування дитини до інтернатного закладу: пенсія або соціальна допомога на дитину-інваліда більш як у десять разів нижча за витрати інтернату по догляду.

Гарантія розробки та виконання індивідуальної програми соціально-трудової реабілітації (ст. 5 Закону України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”).

Перешкоди: недостатньо розроблена методична база надання соціальних, психологічних та педагогічних послуг інвалідам із розумовою відсталістю із застосуванням індивідуального підходу та орієнтації на автономне проживання інваліда в громаді; домінування медичних фахівців у складі органів медико-соціальної експертизи, які не ставлять перед собою завдання визначити соціальні, психологічні, когнітивні та поведінкові потреби інвалідів і внести

задоволення цих потреб до індивідуальної програми реабілітації; недостатня професійна компетенція працівників медико-соціальної експертизи, котрі здійснюють оцінку соціальних, психологічних та пізнавальних потреб інвалідів.

Гарантії щодо дошкільного виховання, здобуття освіти на рівні, що відповідає здібностям і можливостям, професійної підготовки або перепідготовки, зокрема, із застосуванням альтернативних форм навчання. (ст. 21 Закону України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”).

Перешкоди: консервативні підходи до освіти дітей та молоді із розумовою відсталістю, які не передбачають можливості ексклюзивного навчання та не враховують особливостей стану таких інвалідів; брак методичного забезпечення надання послуг; недосконала нормативна база, яка не передбачає можливостей ексклюзивного навчання; брак фахівців, які б забезпечили інтегративне / ексклюзивне навчання.

Гарантія вибору конкретного виду соціальної допомоги, причому інвалід вправі самостійно вирішувати питання про забезпечення себе конкретним видом допомоги за рахунок власних коштів з урахуванням компенсації вартості аналогічного виду соціальної допомоги, що надається державним органом. Таку компенсацію гарантовано за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів (ст. 37 та 39 Закону України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”).

Перешкоди: відсутність механізму компенсації послуг інтернатних закладів різних типів та різного підпорядкування, а саме: догляду, безкоштовного харчування, навчання, працетерапії, психологічної підтримки тощо з тим, щоб інвалід міг за рахунок заощаджених на інтернатному догляді коштів оплачувати послуги закладів на рівні громади; недостатня компетенція органів медико-соціальної експертизи щодо переліку та змісту соціальних послуг у громаді для інвалідів із розумовою відсталістю.

Гарантія встановлення обов'язкових квот робочих місць для осіб, які страждають на психічні розлади, на підприємствах, в установах та організаціях для працевлаштування інвалідів внаслідок психічного розладу в установленому законом порядку (ст. 5 Закону України „Про психіатричну допомогу”).

Перешкоди: недостатнє методичне забезпечення та брак експертної підтримки процесу прийняття рішення і розробки нормативно-правової бази, через що законодавчі та нормативні акти неузгоджені: ст. 19 Закону України „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” (щодо нормативу робочих місць для забезпечення працевлаштування інвалідів) не узгоджена з положенням ст. 5 Закону України „Про психіатричну допомогу” про встановлення обов'язкових квот робочих місць на підприємствах, в установах та організаціях для працевлаштування інвалідів внаслідок психічного розладу.

Зобов'язання органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування створювати лікувально-виробничі підприємства, цехи, дільниці тощо з полегшеними умовами праці для здійснення трудової реабілітації, оволодіння новими професіями та працевлаштування осіб, які страждають на психічні розлади (ст. 5 Закону України „Про психіатричну допомогу”).

Перешкоди: недосконалість механізму фінансування системи соціального обслуговування, орієнтоване на переважне фінансування інтернатних закладів.

Зобов'язання органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування організувати гуртожитки та інші місця проживання для осіб, які страждають на психічні розлади і втратили соціальний зв'язок (ст. 5 Закону України „Про психіатричну допомогу”).

Рекомендації щодо забезпечення послуг з ранньої соціальної інтеграції дітей-інвалідів (Постанова Кабінету Міністрів України „Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів” від 12.10.2000 № 1545).

Перешкоди: недосконалість механізму фінансування системи соціального обслуговування, орієнтоване на фінансування переважно інтернатних закладів [4, с. 48 – 51].

Ще одна суттєва частина недоліків у виконанні діючого законодавства пов'язана з людським чинником – рівнем професійної етики фахівців соціальних установ, які мають опікуватися проблемами розумово відсталих дітей (неповага до потреб цієї категорії сімей,

відсутності співчуття), бажання найкращим чином виконувати професійні обов'язки з боку тих посадових осіб, із якими сім'ї стикаються у повсякденній практиці. Мають місце випадки приховування інформації про права цих сімей та можливості допомоги.

Таким чином, існуюча законодавчо-нормативна база не позбавлена від недоліків, проте вона удосконалюється практично щорічно.

Проблеми освіти. Особливі потреби і обмежені можливості розумово відсталих дітей обумовлюють комплекс специфічних проблем освіти. Суб'єктивні оцінки батьків містять дорікання на недостатній рівень освітньої і виховної роботи у спеціальних закладах, нестачу спеціальних секцій для занять музикою, танцями, спортом, дитячих творчих гуртків, брак талановитих педагогів, незручне територіальне розташування спеціальних закладів освіти. Але показово, що батьки майже не скаржаться на відмову прийняти дитину до закладу, на відсутність закладу відповідного профілю або місць в ньому.

Отже, в цілому система спеціалізованої освіти спроможна забезпечити потреби сімей, які виховують розумово відсталих дітей, принаймні у кількісному аспекті, хоча поки що не ліквідовані перешкоди для легкого доступу дітей до мережі спеціалізованих навчальних закладів, що інколи пов'язано з недостатньою інформованістю батьків, територіальною віддаленістю потрібних закладів від місць помешкання і труднощами матеріального характеру. До того ж якість освіти, виховання, умов утримання і надання спеціальних лікувально-корекційних послуг у різних закладах неоднакова, не завжди дитина потрапляє саме в той заклад, який їй потрібен.

Хоча Законом України „Про освіту” дітям-інвалідам гарантується не тільки право на навчання, а й вибір його форм і освітніх програм, цей вибір поки що не є загальнодоступним. Можливості вибору обмежені станом здоров'я дітей, фізичного і розумового розвитку, часто несприятливими соціальними умовами і бідністю сім'ї, нестачею інформації.

Отже, на сьогодні в Україні визначено модель освіти і навчання розумово відсталих дітей, яка передбачає детермінованість спеціалізації (щодо інвалідності) та якість освіти за місцем проживання.

Проблеми спілкування. Для розумово відсталих дітей та їхніх сімей чи не основною проблемою є спілкування, а відтак і набуття комунікативних навичок. Розумово відсталі діти мають труднощі у налагодженні міжособистісних взаємин, що виявляється у високому рівні тривожності та конфліктності.

Причинами у порушенні адаптації та соціалізації розумово відсталих дітей, які не відвідують школу, є обмежене коло спілкування з однолітками (часто це коло обмежується батьками та родичами), відчуття власної неповноцінності, обмеження мобільності.

Умовою, за якої дитина виросте щасливою і комунікабельною, є ставлення батьків і найближчого оточення до неї. Якщо батьки соромляться зовнішнього вигляду дитини, прагнуть подумки, щоб вона була іншою, занадто опікують її змалку і позбавляють спілкування з іншими дітьми, вона виросте замкненою, незадоволеною, почуватиме себе не такою, як всі. І навпаки, розумне сприйняття і ставлення надають дитині більшої впевненості серед інших, дозволяють їй добре почуватися у колі своїх ровесників [5, с. 54].

Більш ефективно контакти з іншими дітьми налагоджуються в ранньому віці. Дитина, знаходячись серед дітей, може відчувати, що вона не така як інші, але її переживання у зв'язку з віковими особливостями ще недостатньо глибокі, адаптація відбувається менш болісно й швидше. Однак їй треба допомогти встановити контакт з тими дітьми, у компанії яких вона стала б своєю людиною. Найбільш прийнятною для вирішення цієї задачі є ігрова діяльність. Використовуючи цей прийом, батьки можуть організувати такі ігри, у яких дитина не буде почувати себе безпомічною. Участь у таких іграх разом зі здоровими однолітками допоможе розумово відсталій дитині набути впевненості в собі й завоювати певний авторитет у дитячому співтоваристві. Якщо ж виникає конфліктна ситуація й діти не приймають розумово відсталу дитину у своє співтовариство, то «нав'язувати» їй не рекомендується. Дане середовище поки не дозріло для того, щоб її прийняти, тому треба шукати інші варіанти й підходи організації спілкування дитини з однолітками.

Головні завдання соціального педагога по вирішенню проблеми спілкування є: 1) розширити коло спілкування дитини; 2) подолати: психологічні комплекси розумово відсталих дітей щодо своєї зовнішності та психологічні комплекси батьків, які соромляться дитини і не прагнуть розширювати коло її спілкування; 3) створити позитивний імідж розумово відсталого дитини для здорових дітей і їх батьків; 4) створювати клуби спілкування; 5) вселити віру розумово відсталих дітей у свої сили.

Отже, наявність у розумово відсталого дитини навичок спілкування є визначальним фактором її розвитку та подолання патології, запорукою успішної соціалізації та адаптації в суспільстві.

Таким чином, ми розглянули проблеми життєдіяльності розумово відсталих дітей у сім'ї. Безперечно, вирішити одночасно ці проблеми неможливо, проте зменшити їхній тиск на життєдіяльність сім'ї з розумово відсталими дітьми можна. Сутність такого підходу полягає у залученні громади до процесу реабілітації, адаптації та інтеграції розумово відсталих дітей, які при відповідній підтримці державної політики, соціальних інновацій, громадських організацій і наявності нових технологій соціально-педагогічної роботи можуть стати основою повноцінної життєдіяльності розумово відсталого дитини та її сім'ї.

Усі вище перераховані труднощі (проблеми життєдіяльності розумово відсталих дітей в сім'ї) необхідно враховувати при складанні індивідуального плану соціально-педагогічного патронажу сімей, які виховують розумово відсталих дітей.

Література

1. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи / За заг. ред. І.М. Пінчук., С.В. Толстоухової. – К.: УДЦССМ, 2000. – Випуск 1. – С.49 – 63.
2. Деякі питання соціальної реабілітації та адаптації молоді з особливими потребами. Метод. матеріали для учасників обласного реабілітаційно-навчального семінару молоді. – Луганськ, 2001. – 34 с.
3. Соціальна робота з дітьми та молоддю з особливими потребами: Робочі матеріали ХДФ. – Запоріжжя, 2001. – 125 с.
4. Кравченко Р.І., Журавель К.С. Державні права і гарантії – інвалідам з розумовою відсталістю // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 3. – С. 40 – 63.
5. Борщевська Л.В. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами. – К.: Академпрес, 2001. – С. 53 – 60.

УДК 37.013.42(477)

Н.В. Яковлєва

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: КУРС НА ЄВРОПУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу соціальної політики України, деяких діючих програм, які запозичені із досвіду зарубіжних країн у підтримці незахищених верств населення.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна робота, соціальна програма, підтримка незахищених верств населення.

Аннотация. Статья посвящена анализу социальной политики Украины, некоторых действующих программ, которые взяты из опыта зарубежных стран в поддержке незащищенных слоев населения.

Ключевые слова: социальная политика, социальная работа, социальная программа, поддержка незащищенных слоев населения.